

KOGNITIVISTIČKI PRISTUP DISKURSU: ČILTONOVA TEORIJA DISKURSNOG PROSTORA²

Sažetak: *Razvoj kognitivne lingvistike doveo je do novih saznanja u istraživanju jezika i jezičke upotrebe. Nalazi koji ukazuju na to da se jezička interakcija zasniva na sprezi mišljenja, znanja i jezika, našli su primjenu i u analizi diskursa, koja je, tako, dobila i novi, kognitivistički pristup. Polazeći od ključnih postulata kognitivističkih teorija koje u svojoj osnovi imaju izučavanje mentalnog i diskursnog prostora, u ovom preglednom radu govori se o Čiltonovoj teoriji diskursnog prostora, koja, prema mnogim lingvistima, predstavlja najpodrobnije razrađen model prostorne kognicije.*

Ključne riječi: *kognitivna lingvistika, analiza diskursa, mentalni prostor, konceptualizacija, teorija diskursnog prostora, ideološki i politički diskurs*

1. Uvod

Kognitivistička istraživanja u diskursu nastala su kao prirodan slijed razvoja discipline koja se bavi načinom na koji konstituše i percipira ljudski diskurs. Jezik se posmatra kao vrsta društvene prakse, ali je, prevashodno, on tvorevina čovjekovog uma, koji ga analizira, interpretira, postavlja u odnosu na kontekst i druge učesnike komunikacijskog događaja, te sa njima dijeli ili, pak, preispituje znanje potrebno za smislenu interakciju. Saznanja o načinu na koji se diskurs konstruiše u ljudskom umu i tome kako dolazimo do značenja, stoga, zahtijevaju kognitivnu utemeljenost.

Kognitivna crta lingvističkih istraživanja proizlazi iz naglašavanja konceptualizacije i simbioze mišljenja, znanja i jezika u kreiranju značenja. Dometi kognitivne lingvistike uključuju čuvene koncepte *otjelovljenja* u okviru pojmovne metafore i slikovnih shema (Lakoff & Johnson, 1980), *figure* i *pozadine* (Talmy, 1983), kao i saznanja iz kognitivne gramatike (Langacker, 1987), te ukazuju na činjenicu da je značenje rezultat kompleksnih kognitivnih procesa. Shodno tome, analiza diskursa, ne može zanemariti mentalne mehanizme koji učestvuju u jezičkoj interakciji, jer, kako to navodi Čilton (Chilton 2005: 23), ako je upotreba jezika povezana sa konstrukcijom znanja o društvenim objektima, identitetima i procesima, onda se ta konstrukcija može odvijati samo u umovima pojedinaca. Kognitivisti polaze od stava da pojmovni sistemi koji se oblikuju unutar ljudskog uma služe kao polazna baza za uobličavanje semantičkih datosti svakoga jezika (Ivić, 2001: 180).

Značajan dio kognitivističkih istraživanja u diskursu polazi od pretpostavke o diskursnom prostoru i njegovoj konceptualnoj uređenosti. Prema takvom pristupu, govornik i ostali učesnici diskursa pozicionirani su jedni u odnosu na druge, tako da se smještanjem entiteta na određena mjesta unutar diskursnog prostora izražavaju specifične tačke gledišta. U ovom preglednom radu razmotrićemo neke od ključnih odlika kognitivnih modela u diskursu, sa aspekta vodećih kognitivističkih teorija, uz poseban osvrt na

¹ Doktorand na Filološkom fakultetu Univerziteta Crne Gore.

² Ovaj rad je dio doktorske disertacije pod nazivom *Diskursni prostor i proksimizacija u onlajn izvještavanju o evrointegracijama u Evropskoj uniji i Crnoj Gori*, koja je u toku izrade od strane autorke. Objavljivanje ovog rada, kao i drugih radova sa djelovima i/ili rezultatima disertacije, predstavlja sastavni dio procesa izrade disertacije na Univerzitetu Crne Gore.

Čiltonovu (2004, 2005) teoriju diskursnog prostora (engl. *Discourse Space Theory*), koja, prema mišljenju nekih lingvista, predstavlja najopsežnije razrađen model prostorno-vremenske kognicije.

Uključivanjem mentalnih modela u diskursnu analizu ne zanemaruje se društvena komponenta na kojoj se kritička analiza diskursa temelji. Jasno je da se značenje formira slojevitim mentalnim mehanizmima, kao što ćemo vidjeti u opisu kognitivističkih teorija, ali ono zavisi i od socio-kulturološkim faktora. Činioci kao što su duboko ukorijenjene norme, društvene vrijednosti i vjerovanja omogućavaju cjelovitu interpretaciju diskursa, koja prevazilazi suštu analizu leksičko-gramatičkih jedinica unutar diskursnog prostora. Stoga možemo reći da je prikaz diskursa kao društvene interakcije nezamisliv bez kognitivne komponente, kao što je kognitivni prikaz nepotpun bez društvene komponente, koja objašnjava strukture društvenog konteksta.

Kako većina ovih modela uključuje koncept prostora u kom entiteti zauzimaju određeni položaj na osnovu svojih specifičnih vrijednosti, oni se često primjenjuju u analizi ideološkog diskursa. Kao pristup analizi diskursa, kritička analiza polazi od pretpostavke da je jezik sredstvo za izražavanje, ali i stvaranje društvene nejednakosti (Vuković, 2014: 97). U početnom poglavlju rada osvrnućemo se na ključna načela vodećih kognitivističkih teorija i koncept prostorne kognicije, na kom se temelji većina ovih istraživanja u diskursu. Naredna poglavlja prikazuju Čiltonovu teoriju diskursnog prostora, njene principe i strukturu modela. Završni djelovi rada bave se sumiranjem ključnih polazišta ove teorije i mogućnostima njene primjene u diskursnim analizama.

2. Kognitivni modeli u diskursu

Ideja o kognitivnom pristupu diskursu zasniva se na načelima vodećih kognitivnih teorija. Ono što se u diskursu posmatra iz kognitivne perspektive jeste njegovo procesuiranje, odnosno modeli koji pokazuju na koji se način djelovi diskursa modeluju u ljudskom umu i kako dolazimo do značenja. Naredni dio rada sumira ključna polazišta najznačajnijih kognitivističkih teorija, za kojim slijedi osvrt na neka istraživanja prostora u lingvistici.

2.1. Kognitivističke teorije u diskursu

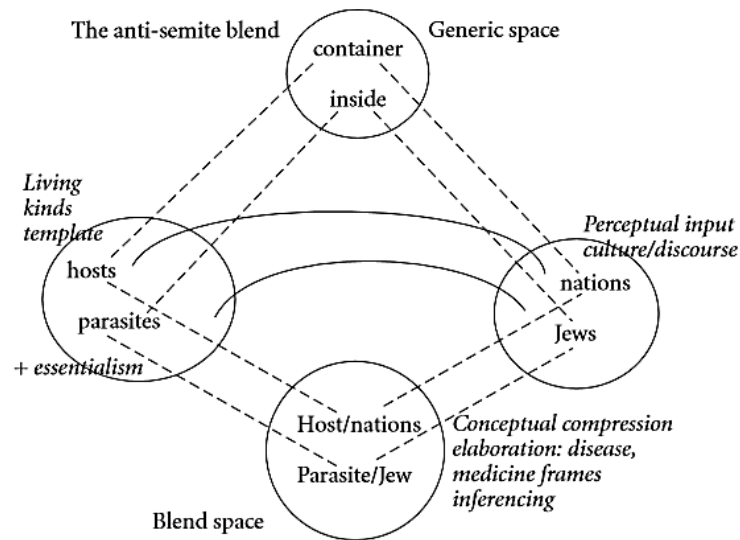
Fokonije (Fauconnier) je teoriju mentalnih prostora (*Mental Space Theory*, 1985) i teoriju pojmovnog stapanja (*Conceptual Blending*, 2002) razvio sa Markom Tarnerom (Mark Turner). Začetke ovih teorija nalazimo i u teoriji diskursnih reprezentacija (*Discourse Representation Theory*, 1981), koju su razvili Kamp (Kamp) i Heim (Heim), dok u Vertovoj (Paul Werth) teoriji svijeta teksta (*Text World Theory*, 1995, 1999) nalazimo ideju o deiktičkom kretanju, svojstvenu teorijama koje su predmet našeg istraživanja, pa ćemo se i na njih osvrnuti.

Prema teoriji diskursnih reprezentacija (Kamp & Heim, 1981), značenje se formira dinamički tokom govora, tako što slušalac ili čitalac dopunjava svoju interpretativnu šemu svakom novom informacijom sa kojom se susreće u toku komunikacijskog procesa. Na taj način stvara se mentalna predstava, koja se nadograđuje svakom novom izgovorenim rečenicom. Svaka rečenica daje novu diskursnu strukturu mentalne predstave.

Teorija svijeta teksta (Werth, 1995, 1999) pruža kognitivni model obrade diskursa, koji opisuje kako korisnici jezika kreiraju dinamičku predstavu događaja u svojim umovima dok čitaju ili komuniciraju. Svijet teksta čine mentalni konstrukti koje formiramo kako bismo konceptualizovali i razumjeli diskurs. Prema Vertu (Ibid), sve diskursne situacije mogu se podijeliti na tri nivoa konceptualne aktivnosti kojima se može upravljati: svijet diskursa (engl. *discourse-world*), svijet teksta (engl. *text-world*) i smjenjivanje svjetova (engl. *world-switch*). Svijet diskursa odnosi se na kontekst stvarnog života u kojem se jezički događaj odvija (Werth, 1995, 1999). Čine ga učesnici diskursa, njihovo neposredno fizičko

okruženje i lično ili kulturno znanje ili iskustva kojima se služe da bi razumjeli jezik. Svijet teksta se kreira u umovima učesnika diskursa, na osnovu jezičkih signala koji se koriste u datom kontekstu. Tokom diskursa može se pojaviti više svjetova teksta koji se smjenjuju (*world-switch*). Smjenjivanje svjetova u tekstu može se ostvariti deiktičkim pomjeranjem u vremenu ili prostoru. Kada se prostorno-vremenske informacije direktno mijenjaju od strane učesnika diskursa koji opisuju svoje spoljašnje iskustvo radnje/događaja, dolazi do deiktičkog smjenjivanja tekstova (Werth, 1999: 180).

Ideja o mentalnim prostorima zasniva se na Fokonijevoj teoriji mentalnih prostora (1985), jednoj od ključnih polazišta kognitivne lingvistike, prema kojoj oni predstavljaju kognitivne strukture koje se ostvaruju u realnom vremenu u diskursu i čuvaju u kratkoročnom pamćenju govornika. Kako Fokonije navodi (1985: 16), mentalni prostor kreira se dinamično u radnom pamćenju, ali može biti usađen i u dugoročnom pamćenju. Ukoliko postane tako usađen ili statičan, opisuje se kao dugoročno shematizovano znanje ili *okvir*. Mehanizam konceptualne integracije uključuje četiri mentalna prostora – dva ulazna prostora, generički prostor i amalgam (engl. *blend*):

Slika 1. Dijagram konceptualne integracije na primjeru antisemitskog blenda (Chilton, 2005: 39)

Nastala na temeljima teorije konceptualne metafore Džordža Lejkofa i Marka Džonsona (George Lakoff, Mark Johnson, 1980), teorija konceptualne integracije istražuje kreativne produkte ljudskog uma i kreće se izvan okvira konvencionalnih metaforičkih preslikavanja. S obzirom na činjenicu da se unutar generičkog prostora razlažu značenja ulaznih domena, krajnji spoj, amalgam, otkriva neka nova značenja. Tri operacije djeluju prilikom izgradnje amalgama: kompozicija (*composition*), upotpunjavanje ili kompletiranje (*completion*) i elaboracija (*elaboration*) (Fauconnier & Turner, 2002: 43). Amalgam kombinuje elemente iz ulaznih prostora i tako nastaju veze koje ne postoje u ulaznim prostorima pojedinačno. Prostor stapanja se upotpunjuje konceptualnim strukturama i znanjem koje je nesvjesno uskladišteno unutar ljudskog uma i novostvorena slika se zaokružuje. Amalgam se dalje razvija elaboracijom, mentalnom simulacijom u skladu sa principima i logikom unutar amalgama (Ibid, 44).

Ovako konstruisani imaginarni scenariji čine moćnu strategiju diskursa ubjeđivačkih narativa, jer utiču na to da slušalac ili čitalac konceptualizuje pojavu onako kako ju je govornik ili pisac opisao. Argumentativnu relevantnost diskursne strategije prikazane u

primjeru prepoznamo u označavanju datog entiteta negativnim svojstvom, čime se na taj entitet ukazuje kao na opasnost ili prijetnju.

2.2. Primjena kognitivnih modela

U opisu pomenutih modela vidjeli smo da razumijevanje diskursa značajno zavisi i od faktora kognitivne prirode, te se osvrnuli na to kako ovi modeli ukazuju na mogućnosti manipulacije mišljenjem i stavovima primaoca poruke kroz određenu upotrebu jezika. Primjenom nekih diskursnih strategija, kakva je, na primjer, konceptualizacija migranata kao parazita ili prijetnje po lokalno stanovništvo (Musolff, 2015), autor teksta legitimizuje neke buduće postupke – npr. opravdavanje svog antimigrantskog stava ili podržavanje strože migrantske politike.

Prema Leuvenu (Leeuwen, 2007: 92), postoji nekoliko načina na koji se postiže legitimizacija u diskursu – to su:

- *autorizacija*, odnosno legitimizacija pozivanjem na autoritet tradicije, običaja i zakona i lica koje posjeduje neku vrstu institucionalne vlasti;
- *moralna evaluacija*, odnosno legitimizacija upućivanjem na sisteme vrijednosti;
- *racionalizacija*, odnosno legitimizacija upućivanjem na ciljeve i svrhe nekog institucionalizovanog društvenog djelovanja, te na društvo znanja koje je konstruisano tako da im daje kognitivnu validnost;
- *mitopoeza*, odnosno legitimizacija koja se prenosi kroz narative čiji ishodi nagrađuju legitimne radnje, a nelegitimne kažnjavaju.

Ovi oblici ne javljaju se isključivo pojedinačno, već se u diskursu često kombinuju. Osim što se mogu koristiti za legitimizaciju, koriste se i za delegitimizaciju, kao kritiku određenog društvenog stava ili pojave.

Analiza kognitivnih modela može ukazati na to kako se u diskursu kreiraju društvene uloge, te kako govornici izgrađuju sliku o pojedinim društvenim grupama, pri čemu mogu nastati određeni stereotipni izrazi i ustaljene predstave i interpretacije, kao što je to slučaj u izjavama o migrantima. Migranti su, tako, često prikazani kao prijetnja, te, stoga, njihov dolazak prijeti stabilnosti i bezbjednosti. Opasnost i brojnost čine *topose*, odnosno tzv. prezentativne strategije u diskursu, nasuprot referencijalnoj, kako navode Vodak i Sedlak (Wodak & Sedlak, 2000). Referencijalne strategije prikazuju učesnike određenog scenarija kroz njihovu polarizaciju na pripadnike određene grupe (engl. *in-group*) i one koji izvorno ne pripadaju toj grupi ili prostoru (engl. *out-group*). Prezentativne strategije, sa druge strane, imaju za cilj opis učesnika scenarija, što najčešće podrazumijeva negativno prikazivanje druge grupe, u ovom slučaju migranata.

Ovdje prepoznamo dinamičnu prirodu pojmovnog stapanja i način na koji „kognitivna fluidnost uma funkcionise u cilju kreativnog formiranja konceptata socijalnih grupa“ (Chilton, 2005: 39). Ta dinamika značenja ogleda se u nastanku lanaca zaključaka (engl. *inference chains*): država se posmatra kao ograničena i stabilna teritorija, dok se migranti doživljavaju kao prijeteci *priliv*, u skladu sa kognitivnim okvirom prirodne nepogode ili katastrofe. Tako, po uzoru na Čiltonov model, dolazimo do sljedećih zaključaka:

- (i) ako je *a* opasnost po *b*, *a* izaziva nepogodu *c* (priliv remeti ravnotežu i dovodi do nestabilnosti);
- (ii) ako je *c* nepogoda, ona se sprečava posezanjem za određenim strategijama (zatvaranjem granica nepogoda se sprečava, a stabilnost biva očuvana).

Diskurs kretanja migranata i reakcija na njihov priliv može se prikazati Talmijevom kategorijom dinamike sile (engl. *force dynamics*) (Talmy, 1988). Sistem dinamike sile funkcionise putem konceptata *uzrokovanja*, *dopuštanja*, *pomaganja* i *ometanja* (Talmy, 1988:

49). Odnosi se na način na koji su entiteti zamišljeni da međusobno reaguju koristeći silu, pri čemu se bilježe sljedeći postupci: pružanje otpora sili, prevazilaženje takvog otpora, stvaranje barijere za ispoljavanje sile i uklanjanje takvih barijera (Ibid).

Ovakvi modeli imaju kritičko-analitičku vrijednost, u smislu da omogućavaju interpretaciju društvenih uloga koje imaju pojedinačni akteri, učesnici diskursa. Štaviše, ista situacija analizira se iz jedne ili druge perspektive. Ako imamo na umu da ideologija podrazumijeva posebnu reprezentaciju stvarnosti ili pogleda na svijet (Hodge & Kress, 1993: 15), možemo zaključiti da su ovi modeli pogodni za analizu ideoloških diskursnih strategija.

2.3. Kako jezik strukturiše prostor

Značaj prostornog razmišljanja u svakodnevnom čovjekovom djelovanju nije sasvim strana tema. Kako navodi Levinson (Levinson, 2003: XVII), prostorna spoznaja nalazi se u srcu našeg razmišljanja, jer pruža analogije i alate za razumijevanje drugih domena, na šta ukazuju primjena i efikasnost dijagrama, prostorne metafore svakodnevnog jezika, ali i uloga geometrije u razvoju nauke i tehnologije.

Istraživanje domena prostora najčešće ima za cilj pronalaženje univerzalija u jeziku i mišljenju (Jackenoff, 1995; Levinson, 2003; Talmy 1983, 2000). Džekendof (Jackendoff, 1995) predlaže skup univerzalnih kategorija koje su prisutne u ljudskoj konceptualizaciji prostora, kao što su STVAR, MJESTO, PRAVAC, DOGAĐAJ, NAČIN, PUT, KOLIČINA. Tako bi konceptualna struktura primjera *Lampa stoji na podu* (*The lamp stands on the floor*) bila [STVAR] zauzima [MJESTO] (163), dok bi u primjeru *Pas je otišao u sobu* (*The dog went into the room*) konceptualna struktura podrazumijevala [Dogadaj IČI([Stvar PAS], [Put PREMA ([Mjesto U([Stvar SOBA])])])] (183).

Talmijev koncept prostorne kognicije (Talmy, 1983, 2000) zasniva se na postojanju prostornih scena i međuodnosu primarnih i sekundarnih objekata, pri čemu se položaj centralnog (primarnog) objekta određuje u odnosu na drugi (sekundarni) objekat (2000: 182). Pozicija, put ili orijentacija primarnog objekta određena je u smislu udaljenosti od ili u odnosu na geometriju sekundarnog objekta (Ibid). U primjeru *Pas je stajao blizu kuće*, imenica *pas* predstavlja primarni, a *kuća* sekundarni objekat. Pozicija psa određena je prilogom *blizu*, u smislu udaljenosti od kuće. Talmi navodi razlike između primarnih i sekundarnih objekata. Primarni objekat je pokretljiv, manji, geometrijski jednostavan, kasnije se javlja na sceni/u svijesti, značajniji je, izražajniji, zavisniji od drugog (Ibid, 183). Sa druge strane, sekundarni objekat je stacioniran, veći, geometrijski složeniji, ranije se javlja na sceni/u svijesti, od manjeg je značaja, po uočavanju primarnog objekta manje izražajan, nezavisniji (Ibid). Koncept blizak modelu primarnih i sekundarnih objekata jeste koncept *figure* i *pozadine*, koji potiče iz Geštalt psihologije i u gore navedenom primjeru, *pas* funkcioniše kao figura, a *kuća* kao pozadina.

Kao pojam ključan za proučavanje i razumijevanje prostorne kognicije Levinson (2003) navodi pojam referentnog okvira (engl. *frame of reference*), koji takođe potiče iz Geštalt teorija percepcije. Referentni okvir predstavlja jedinicu ili organizaciju jedinica koje služe za identifikaciju koordinatnog sistema u odnosu na koji se mjere određena svojstva objekta (Rock, 1992: 404). Koordinate određuju položaj objekata u određenom okviru. Levinson razlikuje više referentnih okvira, koji se mogu posmatrati kao vrste prostora. Oni se mogu primijeniti na druge oblasti istraživanja, a mi ćemo ovdje pomenuti samo one koji se, osim u ostalim oblastima, mogu primijeniti i u lingvistici. Tako se razlikuju intrinzični referentni okvir (engl. *intrinsic frame of reference*) sa objektom u centru, pa je baziran na inherentnim djelovima objekta; deiktički ili relativni referentni okvir (engl. *deictic/relative frame of reference*), u čijem je centru posmatrač, pa se zasniva na tjelesnim osama

posmatrača; te apsolutni referentni okvir (engl. *absolute frame of reference*), koji se zasniva na statičnim pravcima, kao što su strane svijeta (Levinson, 2003: 26-34).

Drugačiju podjelu referentnih okvira načinio je Rej Džekendof (1996: 15-18), uključivši osam okvira:

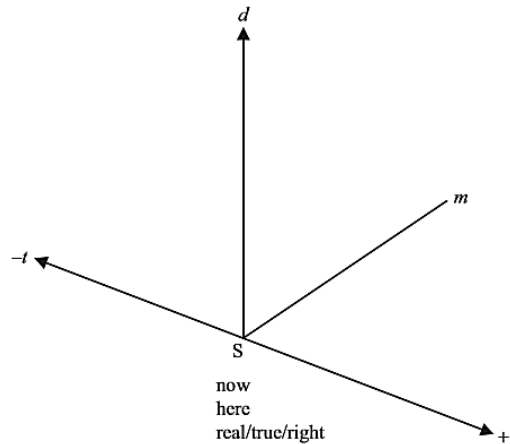
1. geometrijski okvir – koristi geometriju samog objekta da odredi ose (tako će, na primjer, dužina objekta će biti najveća dimenzija);
2. okvir kretanja – pravac kretanja određuje upotrebu osne leksike (prednji dio tramvaja je dio okrenut prema njegovom trenutnom pravcu kretanja);
3. okvir kanoničke orijentacije – zasniva se na funkcionalnim svojstvima objekta (donji dio auta ostaje donji dio i kad je auto prevrnut naopačke);
4. okvir kanoničkog susreta – podrazumijeva funkcionalna svojstva (tako da je prednja strana neke zgrade tamo gdje se ulazi);
5. gravitacioni okvir – uslovljen je pravcem djelovanja sile gravitacije bez obzira na kononičku orijentaciju objekta (kod prevrnutog automobila donji dio postaje gornji);
6. geografski okvir – ose se baziraju na kardinalnim pravcima (sjever, istok, zapad, jug ili neki drugi bliski sistem);
7. kontekstualni okvir – dostupan je kada se objekat posmatra u odnosu na drugi objekat;
8. okvir posmatrača – zasniva se na stvarnom ili hipotetičkom posmatraču (prednja strana objekta je ona koja je okrenuta prema posmatraču).

Iako bismo mogli naći bliske prikaze prostora u nekim jezicima, Levinson (2003: 31) navodi da u osnovi ne postoji saglasnost o tome šta predstavlja prostornu scenu, prostorni odnos sadržavanja ili bilo koji drugi osnovni topološki odnos. Tako i neki srodni jezici, kao što su njemački i holandski, na različite načine konceptualizuju prostor. Prema Boverman i Pedersonu (Bowerman & Pederson, 1992), holandski jezik pravi trosmjernu razliku, za razliku od engleskog: između šolje na stolu (holandski *op*), slike na zidu (holandski *aan*) i prstena na prstu (holandski *om*).

3. Teorija diskursnog prostora

Polazeći od shvatanja da lingvistička konceptualizacija zavisi od neurološke strukture ljudskog mozga i da je prostorna percepcija od ključne važnosti za ljudski um, a time i za sistem ljudskog jezika, Pol Čilton razvija teoriju diskursnog prostora (2005). Jezici kodiraju konceptualne strukture koje su u suštini deiktičke, pozicionirajući entitete i događaje u smislu njihove relativne istaknutosti, u smislu njihovog odnosa prema govornikovom vremenu i u smislu epistemičke udaljenosti od govornika (Chilton, 2011: 195).

Teorija diskursnog prostora počiva na pretpostavci da se tokom realizacije diskursa kreira određena vrsta mentalnog prostora u kome je diskursni svijet konceptualno predstavljen. Takav diskursni prostor sastoji se od tri presijecajuće ose oko kojih se diskursni svijet konstruiše pozicioniranjem elemenata u tekstu u određenom odnosu jedan sa drugim, kao i sa govornikom unutar ovog prostora (Chilton, 2005). Tri ose su: prostorna ili socio-prostorna osa (S – prema engl. *spatial*), vremenska osa (T – prema engl. *temporal*), te evaluativna osa angažovana u epistemičkom (Ee – prema engl. *evaluative epistemic*), odnosno aksiološkom (Ea – prema engl. *evaluative axiological*) aspektu (Ibid). Deiktički centar predstavlja trenutnu tačku gledišta autora diskursa, odnosno teksta, u društvenom, vremenskom, epistemičkom i aksiološkom prostoru. Udaljenost i ideja o drugačijem ogleđa se u kontrastnim prikazima, *ovdje* naspram *tamo*, *ovo* naspram *ono*, te u odnosu na vrijeme (*sada* naspram *tada*) i osobu (*mi* protiv *njih*) (Ibid).

Slika 2. Osnovna konfiguracija koordinata prema Čiltonu (2005: 30)

Kao ključnu prednost razmišljanja uz pomoć koordinatnog sistema začetnik ove teorije vidi u tome što nam takva konceptualizacija omogućava da vizualizujemo autora teksta u njegovom diskursnom kontekstu, odnosno prostoru, na presjeku različitih dimenzija (Ibid, 3). Ovaj apstraktni trodimenzionalni prostor koristi geometrijske vektore koji predstavljaju ne samo lokacije u prostoru, već i kretanje u njemu. Diskursni prostor se dekodira kroz različite pragmatičke aspekte niza jezičkih fenomena, kao što su glagolsko vrijeme, glagolski vid, kontrafaktuali, deontička modalnost itd.

3.1. Struktura modela

Trodimenzionalni prostor Čiltonovog modela jeste apstraktni prostor. Teorija je utemeljena na otjelovljenoj spoznaji fizičkog prostora i mogućnosti da se koordinatnom geometrijom modeluju, tj. predstave neke suštinske osobine jezika. Na taj način analiziramo tačku gledišta ili perspektivu, kako u fizičko-prostornom, tako i u nekom drugom apstraktnom smislu (Chilton 2014: 10). Deiktički centar je referentna tačka u odnosu na koju se različiti deiktički izrazi interpretiraju. Rekli bismo da je to govornikova tačka gledišta u pogledu društvenog, temporalnog, modalnog (epistemičkog i deontičkog/aksiološkog) prostora.

Pozicioniranje diskursa i njegovo smještanje u geometrijski sistem nije sasvim novi pristup u jezičkim istraživanjima. Apstraktna geometrija i topologija korišćeni su i ranije za modelovanje jezičkih pojava (Thom, 1970; Petiot, 1995). Talmijeva tipologija izraza pokreta geometrijskog je karaktera (1985, 2000), dok Langakerovi slikovni dijagrami (1981, 1991) prikazuju specifične domene gramatike koji su pogodni za prostorno-vremensku analizu (upotreba zamjenica, prostornih predloga, glagola kretanja...). U daljem tekstu sagledaćemo strukturu modela i funkciju svake ose pojedinačno.

3.1.1. Prostorna D-osa koordinatnog sistema

D-osa podrazumijeva konceptualnu udaljenost od deiktičkog centra (Chilton, 2005). Obuhvata riječi i izraze koji se odnose na prostor, kao što su pokazne zamjenice *ovo* naspram *onog*, koji ne preciziraju udaljenost entiteta u datom diskursnom kontekstu, već ističu činjenicu da se ovi izrazi razlikuju po relativnoj udaljenosti od govornika, odnosno autora teksta. Događaji, koji su predstavljeni vektorom, usmjereni su prema govorniku ili dalje od govornika, ili prema ili dalje od entiteta diskursa.

Ovu udaljenost diskursnih entiteta Čilton posmatra u smislu peripersonalnog prostora (engl. *peripersonal space*) (Ibid, 13), koji podrazumijeva udaljenost koja je relevantna za prostornu komponentu prelaznih glagola u engleskom jeziku ili se, pak, odnosi na prostor označen pokaznim zamjenicama, pri čemu se izdvajaju proksimalne

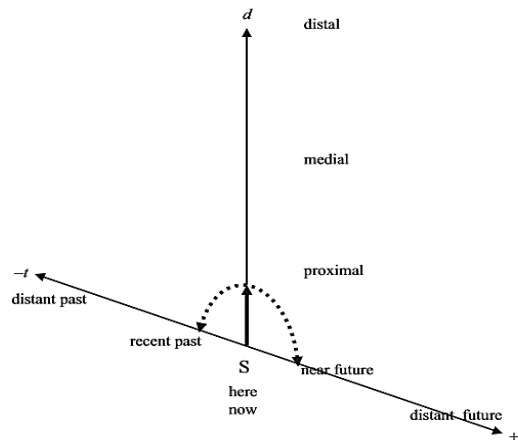
pokazne zamjenice za upućivanje na entitet blizu deiktičkog centra (*ovaj, ova, ovo, ovi*) i distalne pokazne zamjenice koje upućuju na entitete koji se nalaze na nekoj neodređenoj udaljenosti od D-ose (*onaj, ona, ono, oni*), u tzv. ekstrapersonalnom prostoru (Ibid, 32). Takvo predstavljanje međusobne udaljenosti entiteta unutar nekog diskursnog konteksta ne odnosi se samo na fizički prostor, već na usmjeravanje pažnje na entitete koji se nalaze u prvom planu, odnosno u pozadini deiktički orijentisanog prostora.

Navedeni apstraktni nivo udaljenosti pažnje u odnosu na deiktički centar motiviše deiktički prostor onako kako je on definisan Čiltonovim modelom. Ukoliko neki entitet označimo dalekim, tu udaljenost možemo interpretirati u pogledu perceptivno-konceptualne dostupnosti. U konceptualnom smislu, određena udaljenost ukazuje na stepen važnosti nekog referenta, pa apstraktnu udaljenost posmatramo u smislu usmjeravanja kognitivne pažnje na entitete diskursnog prostora i njihov odnos *prvi plan* i *pozadina*, pri čemu se *prvi plan* konceptualizuje kao bliži (Ibid, 13).

Druge vrste konceptualne distance odgovaraju društvenoj distanci – za nekog govornika neka lokacija može biti strana, nepoznata, bez obzira na fizičku udaljenost. Takvi primjeri ukazuju na proširivanje S-ose na metaforičke interpretacije udaljenosti. Govornik i slušalac se, takođe, pozicioniraju u prostoru koji, iz svoje perspektive, karakterišu kao nešto što je istinito ili manje istinito. U tom smislu govorimo o epistemičkoj modalnosti, koja čini važnu komponentu ovog diskursnog modela.

3.1.2. Temporalna T-osa

Temporalna osa, T-osa, ukazuje na relativnu vremensku udaljenost od deiktičkog centra u dva pravca, prošlost (t_p) i budućnost (t_f), koji odgovaraju udaljenosti u odnosu na vrijeme izgovora. Ova osa čini vremensku dimenziju koja je konceptualizovana po analogiji sa prostornom razdaljinom i pravcem, motivisana prostornom metaforom za vrijeme. Na osi se izdvajaju tri temporalne tačke koje odgovaraju proksimalnom, medijalnom i distalnom domenu:

Slika 3. Metaforičko projektovanje kognitivne pažnje na vremensku distancu (Chilton, 2005: 34)

Kao što vidimo na slici 3, događaji se predstavljaju kao relativno bliski ili relativno daleki prošlosti, te relativno bliski ili relativno daleki budućnosti, iz perspektive govornika, odnosno autora teksta. Čilton (2005: 14) navodi da je ovakav temporalni prikaz motivisan orijentacijom naprijed-nazad/iza, koju nalazimo u metaforičkim izrazima kao što su *pogled unazad (u prošlost)* i *gledanje naprijed u budućnost*.

Vrijeme prikazano ovim modelom ne počiva na fizičkoj predstavi, već je to konceptualno vrijeme koje se manifestuje putem specifičnih jezičkih izraza. Model mapira

interakciju konceptualizacije ljudskog vremena sa druge dvije konceptualne dimenzije, sa dimenzijom modalnosti i udaljenosti pažnje. Ono što je relevantno u konceptualizaciji vremena je dvosmjernost i udaljenost. Konceptualno se orjentišemo na budućnost ili na prošlost, a događaj može biti „bliži“ ili „dalji“ u bilo kom smjeru. Ovakva temporalna konceptualizacija omogućava učesnicima diskursa zajedničko orjentisanje po vremenskoj lokaciji. Uz to, vremenski *bliski* prostor na neki način odgovara peripersonalnom prostoru, jer se, kao i druge lokacije u diskursnom prostoru, događaji mogu posmatrati iz perspektive govornika ili slušaoca (egocentrično) ili u odnosu na neki drugi događaj (alocentrično). I kao što dikurs pokreće pomjeranje ose od egocentričnih ka alocentričnim reprezentacijama fizičkog prostora, takve se promjene perspektive ostvaruju i u apstraktnom domenu, kada govornik ili slušalac lociraju objekte ili događaje u sopstvenoj mentalnoj reprezentaciji prostora ili iniciraju njihovu alocentričnu reprezentaciju u odnosu na druge objekte ili događaje (Ibid, 15).

Dijagram modeluje efekte upotrebe oblika glagolskih vremena, vremenskih priloga i izraza koji se koriste u odnosu na vrijeme koje prethodi ili slijedi nakon vremena koje govornik konceptualizuje kao *sada*. Teorija diskursnog prostora oslanja se na Rajhenbahovu postavku glagolskih vremena (Reichenbach, 1947). Njegov prikaz glagolskih vremena podrazumijeva kombinaciju tri temporalne tačke na vremenskoj osi: tačke govora (S, prema engl. *speech*), tačke događaja (E, prema engl. *event*) i referentne tačke (R, prema engl. *reference*), između kojih mogu postojati odnosi simultanosti, posteriornosti ili anteriornosti. Prema teoriji diskursnog prostora, referentna tačka se često definiše u diskursu, sa pragmatikog aspekta, a ne eksplicitno u rečenici. Osim što se oslanja na Rajhenbahove temporalne tačke i predstavljanje vremena na vremenskoj osi, teorija diskursnog prostora, kao što smo vidjeli, podrazumijeva smjer i udaljenost, pa se, stoga, bavi i odnosima između referenata i njihovom pozicijom unutar otjelovljene situacije, perspektivom i tačkom gledišta, zbog čega je pragmatik aspekt ovih gramatičkih kategorija od ključne važnosti.

Mapiranjem diskursa po temporalnoj osi i analizom vremenskih izraza unutar određenog diskursnog konteksta otkrivamo kakav pragmatik efekt po diskurs ima upotreba navedenih konstrukcija, koliko su referenti udaljeni jedni od drugih ili od događaja i okruženja kojima teže, kao i čime je ta udaljenost uslovljena.

3.1.3. Modalna M-osa

Kao što ljudski um interpretira i razmatra postojeće situacije, aktuelne procese i stanja, kao i one prošle, tako tumači i situacije i procese koji se nisu desili, ali i preispituje stepen epistemičke istinitosti prikazanog stanja stvari. Takva razmišljanja i predstavljanja Čilton (2014: 15) naziva meta-reprezentacijama, koje govornik i slušalac vrednuju u smislu njihove subjektivne istinitosti. Ova osa u diskursnom prostoru predstavlja tezu da svi iskazi uključuju epistemičke evaluacije od strane govornika, u rasponu od onoga za šta se vjeruje (ili se tvrdi) da je istinito, stvarno i ispravno (Chilton, 2006).

Smještanje modalnosti u postojeći Čiltonov dijagram opravdano je i stavovima nekih drugih lingvista, kao što je Langakerova: modali se mogu opisati kao suprotstavljeni jedni drugima jer postavljaju proces na različite udaljenosti od govornikove pozicije u neposrednoj poznatoj stvarnosti (1991: 246). Osim toga, Froli (Frawley, 1992) opisuje deiktičku teoriju modalnosti: potvrđivanje propozicije zahtijeva sud relativne istinitosti od strane govornika, a to zauzvrat zahtijeva referentnu tačku na osnovu koje se može donijeti sud. Froli ističe da je modalnost, zapravo, način na koji jezik kodira poređenje izraženog stanja stvari sa referentnim svijetom. Ako kažemo *Ana će možda doći* izražavamo mogućnost stanja koje se još nije ostvarilo (mogućnost da Ana dođe), sa osvrtom na sadašnje stanje stvari. Realni svijet govora (referentni svijet) čini modalni pandan prostorne i vremenske referentne tačke *ovdje i sada*. Udaljenost i pravac suštinske su karakteristike

Frolijeve postavke modalnosti i imaju epistemičku vrijednost. Ističući mogućnost (da *Ana dođe*), govornik ukazuje na to da postoji udaljenost između stvarnog svijeta (sadašnjeg) i nestvarnog svijeta (njen dolazak), pri čemu je nestvarni svijet udaljen od stvarnog.

Modalnost je epistemička kategorija, pri čemu se vrijednost deiktičke tačke određuje u smislu govornikovog vjerovanja i odnosa između tih tačaka, koji se tumače kao stepen vjerovatnoće aktualizacije određenog stanja stvari (Frawley, 1992: 388). Ako se referentni svijet poklopi sa izraženim svijetom, dobijamo stvarni modalitet ili *realis* (engl. *realis*), te govorimo o događaju koji se zaista dešava. Kada se ne dolazi do poklapanja, dobijamo nestvarnu modalnost ili *irealis* (engl. *irrealis*), pa govorimo o hipotetičkom događaju. Činjenični status iskaza zavisi od stepena u kome se dvije epistemičke deiktičke tačke razilaze, a na osnovu stepena ove divergentnosti izražena misao interpretira se kao mogućnost, dokaz, obaveza i sl. Neki glagoli u engleskom jeziku (*will, may, can, could, must*), kao i u našem (*htjeti*), imaju ovu osobinu modalnosti, koja se razlikuje od temporalne funkcije koju ovi glagoli imaju, o čemu će biti riječi u nastavku.

Modalna osa u modelu prostora diskursa odnosi se na skalu zasnovanu na intuitivnom stepenovanju modalnih priloga, pridjeva i pomoćnih glagola:

is, necessary, probable, possible, uncertain, improbable, impossible, is not
must be, should be, might, may might not, may not, can't be

Slika 4. Stepenovanje izraza na modalnoj osi (Chilton, 2005: 16)

Termini *realis* i *irealis* odnose se na proksimalni modalni prostor, koji odgovara onome što je najstvarnije za govornika, i na maksimalno distalni modalni prostor, koji odgovara onome što je najmanje vjerovatno za govornika, odnosno autora teksta, pri čemu se najmanje vjerovatno shvata kao ekvivalent onome što se jezički izražava kroz negativne prefikse ili oblike glagola (Chilton, 2011).

Glagolska vremena se u lingvistici često prikazuju kao epistemičke kategorije. Polazeći od razlika između temporalnih domena u pogledu konceptualizacije, Lajons (Lyons, 1977) glagolsko vrijeme prikazuje kao jedan vid modalnosti, odnosno kao gramatikalizaciju epistemičke modalnosti. Prema Lajonsu, gramatičko vrijeme zavisi više od epistemičkog statusa koji govornik, odnosno autor, želi da prenese iskazom, nego od temporalne lociranosti iskaza. Tako pravimo razliku među glagolskim vremenima u odnosu na pojmove udaljen/neudaljen (*remote*) i faktivnost/nefaktivnost. U tom smislu, prezent predstavlja proizvod neudaljenosti (*now*) i faktivnosti, prošlo vrijeme je proizvod udaljenosti i faktivnosti, a futur predstavlja proizvod neudaljenosti i nefaktivnosti (Ibid, 820).

Ovakvom Lajonsovom shvatanju epistemičkog svojstva glagolskih vremena pridružujemo i stav Jazolt (Jaszczolt 2009, 2013) o suštinski modalnom karakteru te gramatičke kategorije. Prema njenom shvatanju, glagolsko vrijeme zasniva se na logički zavisnom odnosu vremena kao kategorije i epistemičke modalnosti. Kako takav odnos označava zavisnost jednog svojstva od drugog, Jazolt ga naziva *modalnom supervencijom* (engl. *modal supervience*) i navodi da je koncept vremena nastao od modalnih koncepata, mogućnosti i vjerovatnoće, a da nije postojao sam po sebi (2009: 2).

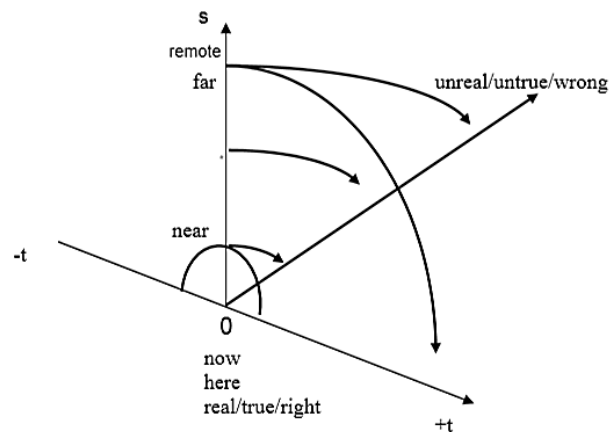
I u okviru Langakerove kognitivne gramatike govori se o epistemičkom svojstvu glagolskih vremena (1991). Prema Langakeru, uvijek težimo da shvatimo svoje iskustvo i izgradimo koherentan pogled na svijet (Ibid). Dok težimo *epistemičkoj kontroli*, svako od nas razvija koncepciju stvarnosti, definisanu kao istoriju onoga što se dogodilo do sadašnjeg trenutka (Ibid, 297). Kako svi imaju svoje viđenje stvarnosti, tako u diskursu sagovornici

pregovaraju i prilagođavaju svoje koncepcije stvarnosti. Za svaku situaciju koju opisujemo postoji potreba da ukažemo na njen epistemički status, gdje se ona nalazi u odnosu na ono što trenutno znamo i šta pokušavamo da utvrdimo. U tom se smislu glagolska vremena nazivaju predikacije pozadine (engl. *grounding predications*), zato što povezuju propoziciju sa osnovom, pozadinom (engl. *ground*), kojom se u kognitivnoj gramatici označava govorni događaj, njegovi učesnici (govornik i slušalac), njihova interakcija i neposredne okolnosti – vrijeme i mjesto govora (1991: 134).

Glagolsko vrijeme ukazuje na temporalnu lokaciju događaja u odnosu na vrijeme govora, dok se modali odnose na vjerovatnoću da se događaj ostvari. Odsustvo modala u datoj prepoziciji ukazuje na to da konceptualizator prihvata događaj kao realan i u tom slučaju glagolska vremena izražavaju odnose bliskost/udaljenost (engl. *proximity/distance*), pri čemu ti odnosi imaju formalni karakter, jer lociraju događaj u sadašnjosti i prošlosti, ali i epistemički karakter.

Iako navedene tvrdnje ukazuju na neosporivo modalno svojstvo glagolskih vremena, Čilton (2005) u svom diskursnom modelu temporalni aspekt diskursa ne izjednačava sa modalnim. Navodi da, ukoliko bi to bio slučaj, jedna bi osa njegovog diskursnog dijagrama nestala ili bi temporalna t-osa bila prikazana kao kriva, tako da vektor *+t* bude zakrivljen prema distalnoj suprotnosti na m-osi. Kako bi zadržao postojeću strukturu modela, Čilton (Ibid) navodi da relativne udaljenosti na *+t* i *-t* mogu odgovarati mogućim stepenima epistemičke sigurnosti. Svi jezici kombinuju indikaciju vremenske lokacije u odnosu na dimenziju *sada* sa modalnim predstavljanjem stepena sigurnosti (*Ana će doći sljedeće nedjelje, Ana će možda doći sljedeće nedjelje, Moguće je da Ana dođe sljedeće nedjelje*). Takve kombinacije se modeluju u trodimenzionalnom deiktičkom prostoru, jer bi se, prema Čiltonu (2014: 43), stavljanjem svih ovih izraza na jednu skalu izgubila razlika u pogledu upotrebe epistemičkih modala u funkciji futuralnosti.

U Čiltonovom modelu (2005, 2011, 2014), dakle, ono što je blisko odgovara onome što je iz perspektive govornika najrealnije, a ono što je maksimalno distalno modalno odgovara jezičkim konstrukcijama koje se označavaju kao kontrafaktuali ili različiti oblici negacije (Chilton, 2006). Događaj u kontrafaktualnoj konstrukciji *Da sam došao juče, vidio bih Anu* ne može se smjestiti u domen *realisa*, jer nije realizovan, zbog čega će biti postavljen na distalnoj tački modalne ose. U negacijama je takođe izostala realizacija događaja, kao u primjeru *Nisam mogao vidjeti Anu*, što bismo slično doživjeli kao događaj koji se smješta daleko od deiktičkog centra u diskursnom sistemu.

Slika 5. Prostorna distanca se metaforički rotira na modalnu distancu (Chilton, 2005: 46)

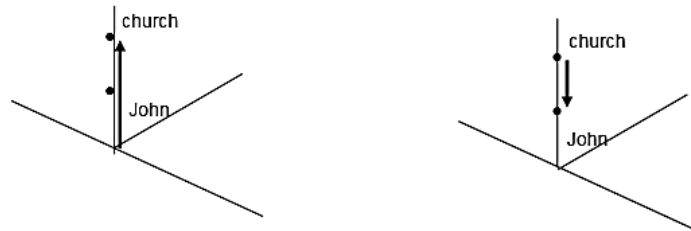
Vidimo da presjek osa definiše tačku gledišta govornika. Na svaku od tri ose postavljamo komponente koje odgovaraju peripersonalnom prostoru. Ovako opisan koordinatni sistem odgovara perspektivi govornika, tj. autora teksta, u smislu da odgovara njegovoj spoznaji onoga što je *ovdje* (čemu ima pristup u primarnom peripersonalnom prostoru definisanom fizički), onoga što je *sada* (onoga što je vremenski dostupno, odnosno što čini peripersonalni prostor projektovan na vrijeme) i onoga što je stvarno (ono što se može kognitivno razumjeti). Negacija pokreće kopiranje govornikove realne ose na distalni kraj modalne ose, lokacije koja se može smatrati kao nešto što odgovara kontrafaktualnosti u odnosu na govornikov osnovni koordinatni sistem (Chilton, 2006).

3.2. Lingvistički koncepti smješteni u model diskursnog prostora

U nastavku ćemo razmotriti način na koji se jezički elementi smještaju u opisani model diskursnog prostora. Kako Čilton navodi (2005), neki ključni aspekti jezika mogu biti predstavljeni u prostoru putem tačaka koje odgovaraju različitim entitetima, odnosno pojedincima i grupama (referenti diskursa), kao i putem kretanja tih tačaka, odnosno entiteta. Ove lokacije i kretanja mogu imati metaforički karakter, odnosno drugačija značenja osim prostornih, u pogledu odnosa između entiteta i u pogledu njihove relativne udaljenosti od deiktičkog centra (Ibid, 18). Mapiranje diskursa u ovaj prostorni model ima za cilj analizu interakcija prostornih, vremenskih i modalnih konceptualizacija koje se javljaju u toku njegove realizacije. Ovdje ćemo pokazati kako se neki elementi komunikacije lociraju u diskursni prostor u odnosu na tri aspekta, predstavljena trima osama modela.

3.2.1. Mapiranje na spacijalnoj osi

Već smo govorili o egocentričnoj i alocentričnoj perspektivi prostora, pri čemu se egocentrična tačka gledišta odnosi na posmatranje događaja iz perspektive govornika ili slušaoca, dok alocentrična perspektiva podrazumijeva interpretiranje događaja u odnosu na neki drugi. Čilton to predstavlja ovako:

Slika 6. Egocentrična i alocentrična interpretacija propozicije "John is in front of the church" (Chilton, 2005: 47)

Na slici 6 vidimo vektor koji prikazuje prostorni odnos između govornika i referentnih objekata u iskazu *Džon je ispred crkve*. Džonov položaj kodiran je predlogom *ispred*. Ovaj iskaz se može i egocentrično i alocentrično interpretirati, pri čemu raspored referentnih tačaka koji se odnose na Džona i crkvu ostaje isti, ali je razlika u tački u odnosu na koju govornik percipira položaj Džona i crkve, odnosno početnoj tački i smjeru vektora u prikazima. Naime, u slučaju egocentrične interpretacije (prikaz lijevo), govornik opisuje raspored drugih referentnih tačaka na osnovu svoje tačke gledišta koja je izvan crkve – crkva je distalno u odnosu na govornikovo gledište, a Džon je između govornikovog gledišta i crkve. S druge strane, u slučaju alocentrične interpretacije (prikaz desno), govornik usvaja tačku gledišta koja je u samoj crkvi (on ili jeste u crkvi ili se zamišlja da je u crkvi) i u odnosu na tu tačku određuje Džonov položaj; smjer vektora polazi crkve i usmjeren je prema Džonu.

Osim fizičke udaljenosti, spacijalna osa može ukazati i na apstraktnu distancu u diskursu. Na primjer:

(1a) *Naša kuća se nalazi preko puta knjižare.*

(1b) *Knjižara se nalazi preko puta naše kuće.*

U primjeru (1a) entitet *naša kuća* smješten je u prvi plan, dok u primjeru (1b) prvi plan pripada entitetu *knjižara*. Pojavu isticanja u prvi plan diskursa Čilton (2005) predstavlja kao postavljanje jednog referenta bliže deiktičkom centru u odnosu na drugi. Udaljenost u ovom slučaju nije fizička, već metaforička, pa je Čilton označava kao *diskursnu udaljenost* (Ibid, 24). Na ovaj način se konstrukcije, koje zauzimaju prvi, odnosno drugi plan, integrišu u geometrijsko modelovanje diskursa, što može biti predmet analize kojom se otkriva kakve su prirode odnosi između različitih entiteta u diskursu, kako se jezički predstavlja superiornost, odnosno inferiornost određenog diskursnog referenta.

Vektorima premještanja (engl. *translation vectors*) Čilton označava glagole kretanja preslikane na spacijalnu osu (Ibid, 20). Tako se glagol *ići* prikazuje kao vektor premještanja, koji ukazuje na kretanje jednog diskursnog referenta prema relativno distalnom drugom referentu ili entitetu (*Idem u knjižaru* implicira približavanje entitetu). Svako kretanje posmatra se kao konceptualizacija koja odgovara vektorima premještanja.

Osim što se modelom diskursnog prostora mogu prikazati glagoli kretanja, mapiranjem na spacijalnoj osi mogu se prikazati i glagoli sile (engl. *force*). Ta ideja može biti proširena na koncept uzroka kodiranog određenim jezičkim izrazima. Tako, konceptualna struktura u primjeru *Pomjerali su knjige sa police u kutiju* uključuje vektor premještanja, dvije lokacije za *knjigu*, koje se mogu predstaviti nultim vektorom i vektorom koji se može tumačiti kao smjer primenjene sile. Referenti diskursa (*oni, knjige, polica, kutija*) nalaze se u diskursnom prostoru. Oni ostaju u govornikovom realnom prostoru, a jedan od entiteta (*oni*) primjenjuje silu na drugi entitet (*knjige*) i premješta ih do drugog diskursnog referenta (*kutija*).

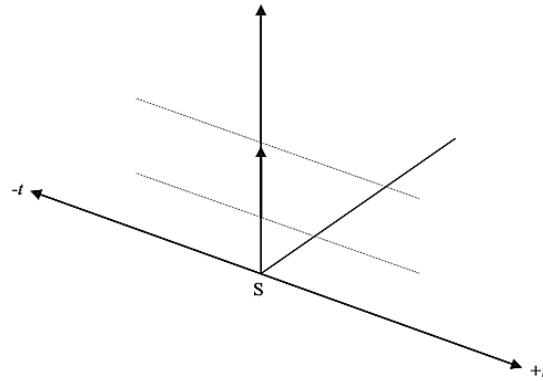
3.2.2. Vremenske transformacije na temporalnoj osi

Već smo govorili o uticaju Rajhenbahovog shvatanja glagolskih vremena na temporalnu organizaciju modela diskursnog prostora. Oslanjajući se na tačku govora, tačku događaja i referencijalnu tačku, model otkriva relacije između diskursnih entiteta i uključuje suštinski element, tačku gledišta, što se postiže pomjeranjem ose dijagrama diskursnog prostora. Iako svojim prikazom vremenskih transformacija Čilton (2005, 2014) pokazuje kako se događaji opisani različitim glagolskim oblicima smještaju unutar diskursnog modela, ovdje ćemo opseg glagolskih vremena ograničiti na primjere sadašnjeg prostog vremena (*Present Simple*) i pokazati kako se upotreba oblika sadašnjeg prostog vremena može modelovati za upućivanje na prošlost i budućnost.

Prošlost i budućnost subjektivno se shvataju kao temporalni domeni relativni prema sadašnjosti. Tačka *sada* se doživljava kao stvarno stanje stvari, stvarnije od prošlosti i budućnosti, i doživljava se kao maksimalno izvjesno stanje na skali epistemičkog modaliteta (Chilton, 2014: 136). Relativnost konceptualnih konstrukcija prošlosti i budućnosti u odnosu na sadašnjost jeste ono što ukazuje na deiktičko svojstvo vremena. Znamo da oblik prezenta označen kao *Present Simple* podrazumijeva stanja koja uključuju generalne pojave i navike. Prema Fregeu (Frege, 1956), sadašnje vrijeme koristi se na dva načina – da bi se preciziralo vrijeme radnje i da bi se eliminisao svaki vremenski opseg koji podrazumijeva bezvremenost, odnosno nepromjenljivo trajanje neke radnje ili pojave, kao u slučaju matematičkih zakona. Čilton ističe da izgovaranje rečenice implicitno locira vrijeme u kojem se tvrdi da je izgovoreni sadržaj rečenice istinit (2014: 296). Sadašnje prosto vrijeme može

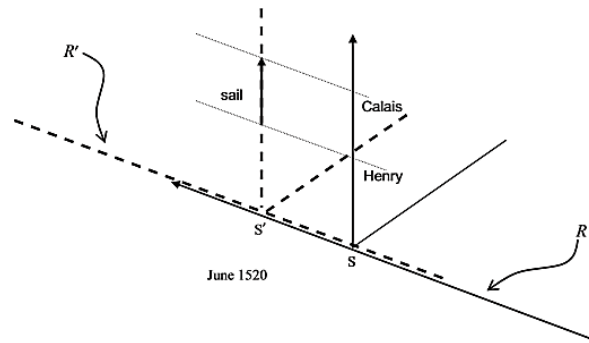
se koristiti i da ukaže na prošli događaj naveden u diskursu, sa vremenom koje je precizirano određenom priloškom konstrukcijom.

Uzmimo u obzir primjere upotrebe prezenta kao što su *Zemlja se okreće oko Sunca* ili *Ona zna da rješava jednačine*. Ako ih smjestimo u model diskursnog prostora (slika 7), vektor koji odgovara leksemi *okreće* imaće vrijednost $t=0$ na lokaciji $m=0$, ističući bezvremensko trajanje radnje, sa izvjesnom sigurnošću.

Slika 7. Bezvremenski oblik prezenta (Chilton, 2014: 138)

Kada govorimo o događajima koji se odnose na prošlost, uzećemo u obzir Langakerovo shvatanje (1991: 267) po kome prošlost predstavlja radikalni mentalni transfer u kojem govornik odvaja deiktički centar stvarnog govornog događaja iz domena *ovdje* i *sada* i prebacuje ga na drugu vremensku lokaciju, a slično premještanje imamo i kada se sadašnje vrijeme koristi za budućnost (*Voz stiže za deset minuta*). Vremensku transformaciju iz okvira sadašnjosti u prošlost Čilton predstavlja ovako:

Slika 8. Temporalna transformacija u prošlost za iskaz *In June 1520 Henry sails to Calais* (Chilton 2014: 141)

Na slici 8 vidimo da se temporalna transformacija ostvaruje premještanjem ose, gdje drugi skup osa postavlja novi deiktički centar O' . Rečenica kao što je prethodna, prikazana dijagramom, kao i njoj slični primjeri, moguća je ukoliko postoji konverzacijski kontekst smješten u prošlosti, kojem prisustvuju govornik i sagovornik. U slučaju drugačijeg konteksta (npr. onog u koje je rečenica izgovorena 1518. godine, a govori se o susretu planiranom za 1520), različite mogućnosti njene interpretacije u diskursu modeluju se pomoću ugrađenih referentnih okvira. Takav diskursni kontekst govornik konceptualizuje postavljajući drugačijeg skupa koordinata u referentnom okviru R i postavljanjem drugačije realne temporalne pozicije govornika. Temporalne transformacije u pravcu

budućnosti posebno su specifične jer, kako Čilton ističe (2014: 143), ukazivanje na budućnost ima jak modalni karakter i pretpostavlja se da je to povezano sa činjenicom da je budućnost u suštini nepoznata, iako je mentalno reprezentativna zbog kognitivnih fenomena namjere, planiranja i očekivanja.

O modalnosti pojedinih glagolskih oblika već smo govorili, a ovdje ćemo se još jednom osvrnuti na prikaz budućnosti koji nudi Jazolt (2013), a koji podrazumijeva rangiranje različitih konstrukcija na osnovu stepena vjerovatnoće da se ostvare događaji koji su tim konstrukcijama izraženi. U primjerima koji slijede, jedan događaj je izražen različitim konstrukcijama:

- (2a) *Henry visits Calais this Thursday.*
- (2b) *Henry is visiting Calais this Thursday.*
- (2c) *Henry is going to visit Calais this Thursday.*
- (2d) *Henry will visit Calais this Thursday.*

Oni su rangirani od stepena najveće sigurnosti (najmanje odvojenosti od deiktičkog centra) do stepena najmanje sigurnosti (najveća odvojenost od deiktičkog centra) (Chilton, 2014: 144). Ovdje ćemo razmotriti mogućnost da se modelom diskursnog prostora prikaže upotreba oblika glagolskih vremena koji izgledaju kao da se odnose na govornikovu sadašnjost, a izražavaju govornikovu budućnost. Primjeri (2a) i (2b) zasnovani su na upotrebi dva oblika prezenta, ali je jasno da ne mogu imati temporalnu odliku budućnosti bez leksičkih pokazatelja orjentisanih ka budućnosti (*this Thursday, next year*).

Prema teoriji diskursnog prostora, temporalna premještanja analiziraju se u skladu sa teorijom referentnih okvira, baziranoj na tri vrste referentnih okvira: ličnom, javnom i specijalnom (Lonergan 1957). Upotreba prezenta za izražavanje budućnosti podrazumijeva sekundarni skup osa u okviru referentnog okvira R' , čije se središte nalazi u nekom trenutku t u budućnosti u odnosu na govornikov prostor. Novi referentni okvir najčešće podrazumijeva enciklopedijsko znanje ili zajednički kognitivni okvir, poznat svim učesnicima diskursa, kao što su kalendar ili predstava o godišnjim dobima, koji se koriste da bi se propozicija usmjerila na budućnost. Takav okvir Čilton (2014: 133) naziva *javnim referentnim okvirom* (engl. *public reference frame*). S obzirom na to da se radi o „javnom“ okviru, ne postoji *s-osa* koja definiše dimenziju *sada*, ne postoji *m-osa* koja predstavlja modalnu komponentu, kao ni *d-osa* na kojoj govornik locira referente diskursa na subjektivno relativnim udaljenostima, već imamo uređen skup poznatih godišnjih doba.

Primjer (2b) sadrži progresivni oblik prezenta, a on se, prema Čiltonu (2014: 149), od prvog oblika razlikuje u sljedećem: kako oblik prezenta iz prvog primjera podrazumijeva i vanvremensku sadašnjost, on nosi potencijalnu implikaciju visoke subjektivne sigurnosti za realizaciju događaja, što nije slučaj sa progresivnim oblikom, koji ima donekle efekat nepotpunosti – budući da kraj radnje nije na vidiku.

Upotreba glagolskog oblika *be going to* u primjeru (2c) odgovaraa perifrastičnoj konstrukciji za izražavanje budućnosti (u značenju *namjeravam da*), te ističe da će se radnja desiti kao posljedica sadašnjih okolnosti (Leech, 1987). Progresivni oblik ove konstrukcije ukazuje na tijesnu povezanost sa sadašnjošću, ali i, kako smo već naveli, finalizaciju događaja koja se nalazi izvan vidokruga govornika, što doprinosi prediktivnoj odlici ovog glagolskog oblika. Međutim, u slučaju perifrastične konstrukcije za izražavanje budućnosti, uz predlog *to*, precizira se i krajnja tačka događaja koji je izražen glavnim glagolom.

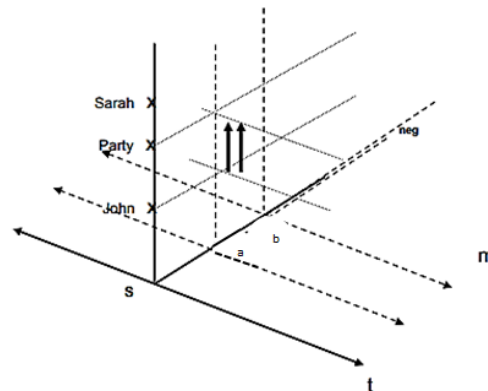
U primjeru (2d) oblik *will* ukazuje na imaginarni događaj snažne modalnosti. Model diskursnog prostora podrazumijeva novi referentni okvir R' , lociran u nekom određenom vremenu u budućnosti u odnosu na govornika. Progresivni oblici upotrijebljeni sa ovim modalom (*will be visiting*), sa druge strane, ukazali bi na budućnost koja je bliža deiktičkom centru, a samim tim i više vjerovatna.

U postavkama svoje teorije Čilton detaljno prikazuje premještanja na temporalnoj osi, uzrokovana upotrebom različitih glagolskih oblika. Naš cilj ovdje nije da grafički ilustrujemo transformacije svih postojećih glagolskih oblika, već da ukažemo na to kako učesnici diskursnog procesa konceptualizuju te temporalne transformacije kao premještanje osa unutar modela diskursnog prostora, koja je uloga pomjeranja referentnih okvira i kakav je pragmatiski efekat upotrebe određenih glagolskih konstrukcija u nekom diskursu. Takva analiza sprovedeće se u narednim poglavljima koja se bave analizom premještanja diskursnih referenata u novinskim člancima.

3.2.3. Transformacije na modalnoj osi

Prema postavkama navedene teorije, različiti tipovi uslovnih rečenica mogu biti raspoređeni u diskursni model na skalarni način, u smislu njihove epistemičke udaljenosti od govornika, postavljajući tako prostore koji pripadaju domenu *realisa*, *irealisa* i kontrafaktuala (Chilton, 2005: 31).

Uslovna komponenta označena veznikom *if* mapira novi govornikov prostor na *m*-osi, daleko od stvarnog u deiktičkom centru, pri čemu ta udaljenost zavisi od oblika glagolskih vremena, njihovog značenja i konteksta (slika 9).

Slika 9. Pozicioniranje kondicionala u model diskursnog prostora za iskaze (a) *If John goes to the party, he will see Sarah* i (b) *If John went to the party, he would see Sarah* (Chilton, 2005: 33)

Prema Čiltonovom geometrijskom prikazu vidimo da je primjer (a) bliži deiktičkom centru u odnosu na primjer (b). Osnovni princip modela diskursnog prostora za uslovne rečenice jeste da se glagol u zavisnoj rečenici odnosi na događaj koji je prethodio onome o kome se govori u glavnoj rečenici.

Ako bismo imali protazu u prošlom vremenu, kao u primjerima (c) *If John had gone to the party, he would have seen Sarah* i (d) *If John had had a free day tomorrow, he would have gone to the party*, koordinata *m* bi imala negativnu vrijednost ($m = \text{neg}$), što znači da je na maksimalnoj udaljenosti od govornika. Vrijednost koordinate *t* zavisi od konteksta i oblika glagolskog vremena, što znači, $t < 0$ za primjer (a) i $t > 0$ za primjer (b).

4. Primjena teorije diskursnog prostora u analizi diskursa

U uvodnom dijelu rada nagovijestili smo da je ova, kao i neke druge kognitivističke teorije, primjenjiva u analizi ideološkog diskursa i ostalih oblika jezičke upotrebe u kojima su određene društvene uloge na specifičan način prikazane u diskursnom prostoru. Politički diskurs je, stoga, pogodno tle na kojem se mogu ispitivati postulati teorije diskursnog prostora. Razlozi za to su višestruki: politički diskurs uglavnom uključuje prezentaciju

određenih aktera, koja zavisi od toga ko se nalazi u deiktičkom centru (prezentacija sebe će biti uvijek povoljnija od prezentacije drugih); ovaj diskurs nerijetko ispoljava neku vrstu društvene nejednakosti (marginalizovani članovi društva će uvijek biti prikazani periferno na prostornoj osi i negativno na epistemičkoj osi); učesnici političkog konteksta često legitimiziraju svoje postupke, pa će naizgled drastični potezi biti opravdani kao čin zaštite sopstvenog prostora od štetnog uticaja drugog.

Koncept centra i periferije u diskursnom prostoru ispoljava ideološke i vredonosne pozicije u diskursu, u smislu da se njegovi učesnici smještaju na određena mjesta u zavisnosti od njihovih kvaliteta i interpretacije od strane drugih. Različita percepcija društvene moći se ispoljava drugačijim uređenjem diskursnog prostora. U osnovi ovakvog raspoređivanja u prostoru stoji i koncept perspektive, što znači da ponašanje aktera, odnosno, nosioca društvenih uloga, zavisi od procjene drugih aktera, odnosno nosioca društvenih uloga. Jezičkim se elementima, dakle, manipuliše različitim perspektivama, što, opet, dovodi u fokus pitanje moći koju diskurs projektuje. Isticanje određene tačke gledišta specifičnim jezičkim sredstvima ukazuje na superiornost diskursa u smislu njegove sposobnosti da polarizovane entitete ili suprotstavljene društvene uloge, jedne u odnosu na druge, postavlja u dominantan, odnosno inferioran položaj.

Kada govorimo o legitimizaciji u diskursu, ova teorija primjenjiva je u kontekstima društvene interakcije u kojima nepovoljno ponašanje zavisi od mentalne predstave nosioca društvenih uloga. Govorimo o različitoj poziciji *antagoniste*, protivnika, koji se aktivno suprotstavlja i neprijateljski je raspoložen prema *agonisti*, žrtvi. Često je položaj antagoniste negativno prikazan u diskursnom prostoru, što nije pravilo apriori. U zavisnosti od perspektive, entitet antagoniste može zauzimati superiornu poziciju, koja određuje kretanje i ponašanje agoniste. Iz ugla upozoravajuće retorike o migrantima kao prijetnje, antagonista prikazan u ulozi vlasti ne manifestuje negativno djelovanje, jer, sprečavajući priliv migranata, zapravo, štiti teritoriju od potencijalne opasnosti.

Ova teorija, prema Čiltonu, ima za cilj da poveća naučno razumijevanje o tome kako funkcioniše visoko društveni kapacitet jezika (2017: 247). U analizi populističkog diskursa Donalda Trampa Čilton zaključuje o tome kako se teorijski modeli mogu primijeniti kao analitička sredstva koja objašnjavaju mehanizme određenih vrsta ljudskog verbalnog ponašanja i njegovu povezanost sa glavnim društveno-političkim problemima. Oni pružaju više od pukog opisnog načina razumijevanja nekih od najproblematičnijih i zaista opasnih trendova u savremenom društveno-političkom ponašanju, od kojih su najistaknutiji sledeći: (i) aktiviranje, verbalnom stimulacijom, isključivih koncepta kolektivnog ja, (ii) izazivanje odgovora na strah verbalnim predstavljanjem prijetnje sebi, i (iii) verbalno (samo)predstavljanje pojedinaca kao sposobnih da otklone spoljne prijetnje (Ibid, 248).

5. Zaključna razmatranja

U ovom radu predstavili smo jednu relativno novu teoriju o diskursu, te pokazali na koji način se može primijeniti u diskursnoj analizi. Mapiranje diskursa u prostornu, vremensku i modalnu ravan doprinosi interdisciplinarnom pristupu kritičkoj analizi, kojim se jezički kontekst posmatra iz tri ključne dimenzije kojima poimamo svijet, što ide u prilog Hartovoj ideji (2014) da tri ose Čiltonovog koordinantnog sistema odgovaraju koronalnoj, sagitalnoj i transverzalnoj osi tijela. Analiziranjem diskursa na tri pomenuta nivoa dobijamo trodimenzionalnu konceptualnu strukturu jezika u procesu stvaranja značenja.

Prikazano je deiktičko pozicioniranje aktera i događaja sagledanih iz kontekstualno precizirane tačke gledišta. Vidjeli smo da se u toku diskursa, elementi na koje se poziva ili aludira u tekstu pozicioniraju na relativnim udaljenostima od govornikovog prostornog, vremenskog, epistemičkog i aksiološkog tla u prostoru mentalnog diskursa i ilustrovali neke

primjere kretanja u kojima su nosioci diskursa različito predstavljeni, u zavisnosti od njihove uloge, vredonosnih parametara ili percepcije drugih aktera diskursa.

Pored toga što ovakvo istraživanje doprinosi novim pristupima diskursnoj analizi, ono ima i još jedan značajan doprinos, a to je činjenica da se velika pažnja posvećuje analizi gramatičkih struktura u svrhu istraživanja diskursa. Na primjer, modalno-aksiološka osa podrazumijeva istraživanje kontrafaktualnih konstrukcija i uslovnih rečeničnih struktura, koje ukazuju na brojne značajne odlike diskursa čiji pragmatski aspekt može otkriti mnogo o legitimizaciji i funkciji postupaka koji se u pomenutom cilju sprovode. Na osnovu toga, zaključujemo da analiza diskursa primjenom ove teorija dolazi do značajnih uvida.

Literatura

- Bowerman, Melissa, and Eric Pederson. 'Crosslinguistic perspectives on topological spatial relationships'. Paper presented to Annual Meeting of the American Anthropological Association, San Francisco.
- Chilton, Paul. "Discourse space theory". *Annual Review of Cognitive Linguistics* 3 (2005): 78-116
- Chilton Paul. "Vectors, viewpoint and viewpoint shift: toward a discourse space Theory". *Annual Review of Cognitive Linguistics* 3, (2005): 78-116.
- Chilton, Paul. "Negation as Maximal Distance in Discourse Space Theory". In: *La Négation: Formes, figures, conceptualisation [en ligne]*. Tours: Presses universitaires François-Rabelais, <https://books.openedition.org/pufr/4854?lang=en> Chilton P. (2011). 'The Conceptual Structure of Deontic Meaning: A Model Based on Geometrical Principles'. *Language and Cognition*, 2 (2), (2006): 191 - 220.
- Chilton P. (2014). *Language, Space and Mind: the Conceptual Geometry of Linguistic Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Chilton, Paul, and Mikhail Ilyin M. Metaphor in political discourse: the case of the 'Common European House'. *Discourse & Society* 4 (1)(1993): 7-31.
- Fauconnier, Gilles. *Mental Spaces. Aspects of meaning construction in natural language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Fauconnier, Gilles, and Mark Turner. *The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. New York: Basic Books, 2002.
- Frawley, William. *Lexical Semantics*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1992.
- Frege, Gottlob. The thought: a logical enquiry. *Mind, New Series*, 65 (259) 1956 [1915]: 289-311.
- Hart, Christopher. *Discourse, Grammar and Ideology: Functional and Cognitive Perspectives*. London: Bloomsbury, 2011.
- Hart, Christopher. "Force-Interactive Patterns in Immigration Discourse: A Cognitive Linguistic Approach to CDA". *Discourse & Society* 22 (3)(2011): 269-286.
- Heim, Irene. *The Semantics of Definite and Indefinite Noun Phrases*, Ph.D. thesis, University of Massachusetts, Amherst, 1982.
- Hodge, Robert, and Gunther Kress. *Language as Ideology*. London: Routledge, 1993.
- Ivić, Milka. *Pravci u lingvistici (II)*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.
- Jackendoff, Ray. *Semantics and Cognition*. Cambridge, MA: MIT Press, 1972.
- Jackendoff, Ray. The architecture of the linguistic-spatial interface. In P. Bloom, M. A. Peterson, L. Nadel, & M. F. Garrett (Eds.), *Language and space*, The MIT Press, (1996): 1-30.
- Kamp, Hans. "A theory of truth and semantic representation", in J.A.G. Groenendijk, T.M.V. Janssen, and M.B.J. Stokhof (eds), *Formal methods in the Study of Language*, Mathematical Centre Tracts 135, Amsterdam: Mathematisch Centrum (1981): 277-322.
- Lakoff, George, & Mark Johnson. *Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Langacker, Ronald. *Foundations of Cognitive Grammar*, vol. 1. *Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press, 1987.
- Langacker, Ronald. *Foundations of Cognitive Grammar*, vol.2. Stanford: Stanford University Press, 1991.
- Leech, Geoffrey. *Meaning and the English Verb*. London: Longman, 1987.
- Leeuwen, Van Theo. "Legitimation in Discourse and Communication". In R. Wodak (Ed.), *Critical*

- Discourse Analysis: Concepts, History, Theory*. Sage Publications Vol. 1 (2013): 327-350.
- Levinson, Stephen. *Space in Language and Cognition: Explorations in Cognitive Diversity*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Musolff, Andreas. *Metaphor and Political Discourse: Analogical Reasoning in Debates about Europe*. Basingstoke: Palgrave, 2004.
- Petiot, Jean. "Morphodynamics and attractor syntax: constituency in visual perception and cognitive grammar". In Tim van Gelder & Robert Port (eds.), *Mind as Motion: Explorations in the Dynamics of Cognition*. Cambridge: MIT Press (1995): 227-83.
- Reichenbach, Hans. *Elements of Symbolic Logic*. London: Collier Macmillan, 1947.
- Rock, Irvin. Comment on Asch and Witkin's 'Studies in space orientation II' in *Journal of Experimental Psychology: General* 121 (4) (1992): 404-6.
- Talmy, Leonard. How language structures space. In: Pick/Acredolo (eds.), *Spatial Orientation: Theory, Research and Application*. New York and London: Plenum Press, (1983), 225-282.
- Talmy, Leonard. Force dynamics in language and cognition. *Cognitive Science* 12 (1988): 49-100.
- Talmy, Leonard. How language structures space. In L. Talmy, 2000, vol. 1, pp. 177-254. [Earlier version in H. L. Pick and L. Acredolo (eds.), *Spatial Orientation: Theory, Research and Application*, New York, Plenum Press (2000): 225-82.
- Thom, René. "Topologie et linguistique". In A. Haefliger and R. Narasimhan (eds.), *Essays on Topology and Related Topics*. New York: Springer-Verlag (1970): 226-248.
- Vuković, Milica, „Kritička analiza diskursa“, u Perović, S. (ur.) *Analiza diskursa: teorije i metode*. Podgorica: Institut za strane jezike (2014): 97-114.
- Werth, Paul. How to build a world (in a lot less than six days and using only what's in your head). In Green, K. (ed.) *New Essays in Deixis: Discourse, Narrative, Literature*, Amsterdam: Rodopi, 1995.
- Werth, Paul. *Text Worlds: Representing Conceptual Space in Discourse*. London: Longman, 1999.

A COGNITIVIST APPROACH TO DISCOURSE: CHILTON'S THEORY OF DISCOURSE SPACE

Abstract: *The development of cognitive linguistics has yielded new insights into language research and language use. These findings suggest that language interaction is intricately tied to the amalgamation of thought, knowledge and language. This connection has found practical application in discourse analysis, giving rise to a new cognitivist approach. Beginning with the foundational tenets of cognitivist theories, rooted in the examination of mental and discourse space, this review paper introduces Chilton's discourse space theory, regarded by many linguists as the most comprehensively model of spatial cognition.*

Key words: *cognitive linguistics, discourse analysis, mental space, conceptualization, discourse space theory, ideological and political discourse*